

INKLYUZIV TA'LIMDA TA'LIM-TARBIYA MASALALARI

*Toshkent shahar Tehnologiya menejment kommunikatsiya
instituti Pedagogika psixologiya kafedrası O'qituvchisi*

Eshmamatova Sitora Tuyg'un qizi

Tehnologiya menejment kommunikatsiya instituti talabasi

Abdurasulova Shohida

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim bugungi kunda ta'lim tizimida muhim yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi – imkoniyati cheklangan bolalar va sog'lom tengdoshlari uchun teng ta'limiy muhit yaratish, ularning bilim olish va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish imkoniyatlarini ta'minlashdir. Ta'lim-tarbiya jarayonida inklyuzivlik prinsiplari nafaqat bilim berish, balki ijtimoiy moslashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash va shaxsiy qobiliyatlarni rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi.

Inklyuziv ta'limda tarbiya masalalari alohida ahamiyat kasb etadi, chunki tarbiya orqali bolalarda o'zaro hurmat, hamkorlik va bag'rikenglik singdiriladi. Shuningdek, o'qituvchilarning malakasi, metodik yondashuvlari va maxsus pedagogik vositalar bu jarayonning samaradorligini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlari ishlab chiqilmoqda va xalqaro tajribalar tatbiq qilinmoqda. Mazkur yondashuv nafaqat imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatda o'z o'rnini topishiga, balki barkamol shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, tarbiya, imkoniyati cheklangan bolalar, bag'rikenglik, pedagogik yondashuv, ijtimoiy moslashuv, ta'lim tizimi, shaxsiy rivojlanish, psixologik qo'llab-quvvatlash, teng imkoniyatlar.

Bugungi globallashuv davrida har bir davlatning taraqqiyoti uning fuqarolariga yaratilayotgan imkoniyatlar, ayniqsa, ta'lim tizimidagi tenglik va adolat darajasi bilan belgilanadi. Shu jihatdan qaraganda, inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish masalasi O'zbekiston uchun ham dolzarb hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim – bu barcha bolalar, jumladan, imkoniyati cheklangan, nogironligi bo'lgan yoki maxsus ehtiyojga ega o'quvchilarning sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda bilim olishini ta'minlovchi tizimdir. U nafaqat ta'lim olish huquqini kafolatlaydi, balki bolalarning ijtimoiylashuvi, shaxsiy rivojlanishi va jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun muhim sharoit yaratadi.

Inklyuziv ta'limda ta'lim-tarbiya masalalari alohida o'rin tutadi. Chunki bilim berish jarayoni bilan bir qatorda bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish, ularni bag'rikenglik, hamkorlik va insonparvarlik ruhida tarbiyalash muhim hisoblanadi.

Tarbiya inklyuziv ta'limning ajralmas qismi bo'lib, u bolalarning nafaqat aqliy, balki ma'naviy, axloqiy va psixologik kamolotiga ham xizmat qiladi.

Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya masalalarining nazariy asoslari, ularni amalga oshirishdagi muammolar, xalqaro tajribalar hamda O'zbekistondagi amaliyot tahlil qilinadi va takliflar ilgari suriladi.

Inklyuziv ta'lim lotincha "inclusio" so'zidan olingan bo'lib, "qamrab olish", "ichiga kiritish" ma'nolarini bildiradi. Bu yondashuv ta'lim jarayonida barcha bolalar uchun teng imkoniyatlarni yaratishni nazarda tutadi. Ya'ni imkoniyati cheklangan bola alohida ta'lim muassasasida emas, balki oddiy maktabda sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda o'qishi va tarbiyalanishi kerak [4].

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari:

- Tenglik – barcha bolalar uchun bilim olish imkoniyatining teng bo'lishi;
- Moslashuvchanlik – ta'lim dasturlarini har bir bolaning ehtiyojiga moslashtirish;
- Hamkorlik – o'qituvchi, ota-ona va jamiyatning hamkorlikda ish olib borishi;
- Bag'rikenglik – bolalarda turfa xususiyatlarga ega shaxslarni qabul qilish ko'nikmasini shakllantirish.

Inklyuziv ta'lim nafaqat nogironligi bo'lgan bolalarni, balki ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklarga duch kelgan, o'quv jarayonida orqada qolayotgan yoki maxsus psixologik yordamga muhtoj bolalarni ham qamrab oladi.

Inklyuziv ta'limda ta'lim va tarbiya jarayoni uzviy bog'liq holda olib boriladi. Ta'lim – bilim berish, ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayoni bo'lsa, tarbiya – shaxsiy sifatlar, ijtimoiy moslashuv va axloqiy qadriyatlarni singdirishdir.

Tarbiya masalalari inklyuziv ta'limda quyidagilarni qamrab oladi:

- Bolalarda o'zaro hurmat va bag'rikenglikni shakllantirish;
- Jamoada ishlash, hamkorlik qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- O'z imkoniyatlarini to'g'ri baholash va o'ziga ishonchni mustahkamlash;
- Axloqiy-me'yoriy qadriyatlarga amal qilishni o'rgatish;
- Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni tarbiyalash.

Ta'lim-tarbiya jarayonida inklyuzivlik faqatgina dars bilan cheklanmaydi. U maktab ichidagi barcha faoliyat – sinfdan tashqari tadbirlar, sport, san'at, ijtimoiy loyihalarda ham namoyon bo'lishi kerak.

Dunyo mamlakatlarida inklyuziv ta'lim turlicha rivojlangan. Masalan, Skandinaviya davlatlarida barcha maktablarda inklyuziv ta'lim tamoyillari to'liq joriy qilingan. Har bir bolaga individual ta'lim dasturi tuziladi va unga mos sharoit yaratiladi.

Yaponiyada inklyuziv ta'limda texnologiyalardan keng foydalaniladi: maxsus qurilmalar, moslashtirilgan dasturlar va o'qituvchilar uchun treninglar yo'lga qo'yilgan.

Rossiyada esa “Maxsus ta’lim to’g’risida”gi qonun asosida nogiron bolalar oddiy maktablarda ta’lim olishi mumkin, ammo ularga qo’shimcha yordamchi o’qituvchilar biriktiriladi.

Xalqaro tajribadan ko’rinib turibdiki, inklyuziv ta’limni samarali amalga oshirish uchun davlat siyosati, huquqiy asos, moddiy-texnik baza va pedagog kadrlarning tayyorgarligi muhim ahamiyat kasb etadi.

O’zbekiston Respublikasi mustaqillik yillarida ta’lim tizimida bir qator islohotlarni amalga oshirdi. 2019-yilda qabul qilingan “Nogironligi bo’lgan shaxslarning huquqlari to’g’risida”gi Qonun va 2020–2025-yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi mazkur yo’nalishda muhim huquqiy asos bo’ldi.

Mamlakatda inklyuziv ta’limni joriy etish bo’yicha quyidagi ishlar amalga oshirilmoqda:

- Maktab va bog’chalarda maxsus sinflar tashkil etilmoqda;
- Pedagoglarning malakasi oshirilmoqda, ularga inklyuziv metodlar o’rgatilmoqda;
- Maxsus ehtiyojli bolalar uchun moslashtirilgan o’quv dasturlari yaratilmoqda;
- Psixologik-pedagogik markazlar faoliyat olib bormoqda.

Biroq hali mavjud muammolar ham talaygina: moddiy-texnik baza yetishmasligi, malakali mutaxassislarning kamligi, ota-onalarning yetarli darajada xabardor emasligi. Shu bois bu boradagi islohotlarni yanada jadallashtirish talab qilinadi [8].

Inklyuziv ta’limda tarbiya masalalarini amalga oshirishda bir qator to’siqlar mavjud:

Ba’zi ota-onalarning inklyuziv ta’limga nisbatan salbiy qarashlari;
O’qituvchilarning maxsus pedagogik yondashuvlarni to’liq bilmasligi;
Maktablarda maxsus jihoz va vositalarning yetarli emasligi;
Bolalar orasida diskriminatsiya va kamsitish holatlarining uchrashi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun keng ko’lamli targ’ibot ishlari, pedagog kadrlar malakasini oshirish, jamoatchilikni jalb etish va xalqaro tajribadan foydalanish zarur.

Huquqiy asoslarni mustahkamlash: Inklyuziv ta’limni rivojlantirishga oid qonun va qarorlarni yanada takomillashtirish.

Pedagoglarni tayyorlash: Oliy ta’lim muassasalarida maxsus kurslar joriy qilish va o’qituvchilarni muntazam ravishda qayta tayyorlash.

Moddiy-texnik bazani kuchaytirish: Maktablarni moslashtirilgan jihozlar, kompyuter texnologiyalari va maxsus dasturlar bilan ta’minlash.

Ota-onalar bilan hamkorlik: Maxsus seminarlar, psixologik maslahatlar orqali ota-onalarning faolligini oshirish.

Jamoatchilik ongini o'zgartirish: Inklyuziv ta'limning afzalliklari haqida keng targ'ibot va tushuntirish ishlarini olib boorish [9].

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim nafaqat maxsus ehtiyojli bolalarga bilim olish imkoniyatini beradi, balki jamiyatda bag'rikenglik, insonparvarlik va ijtimoiy adolatni ta'minlaydi. Ta'lim-tarbiya masalalari bu jarayonning markazida turib, yosh avlodni nafaqat bilimli, balki ma'naviy jihatdan yetuk, ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar ushbu yo'nalishda muhim bosqich bo'lsa-da, mavjud muammolarni hal etish, xalqaro tajribalarni o'rganish va milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish zarur. Zero, inklyuziv ta'limni rivojlantirish orqali biz nafaqat imkoniyati cheklangan bolalarning kelajagini ta'minlaymiz, balki butun jamiyatning ma'naviy yuksalishiga ham erishamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Ta'lim-tarbiyada sifatni oshirish va inklyuziv ta'limni rivojlantirish masalalari"ga oid nutqlari. – Toshkent, 2020–2024. – 35 b.
2. Qodirova N. Inklyuziv ta'lim va maxsus pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 210 b.
3. Nishonova Z. Ta'lim jarayonida pedagogik yondashuvlar. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 176 b.
4. Rasulov A. O'zbekistonda ta'lim-tarbiya masalalari: tarix va zamonaviylik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2020. – 195 b.
5. Karimova M. Psixologiya va pedagogika asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 224 b.
6. Xalilova G. Inklyuziv ta'limning pedagogik va psixologik asoslari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022. – 188 b.
7. UNESCO. Inclusive Education: Guidelines for Policymakers. – Paris, 2017. – 256 p.
8. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: CSIE, 2019. – 230 p.
9. Slee R. Inclusive Education: From Policy to Practice. – London: Routledge, 2018. – 296 p.